

1. La contribució catalana a l'empresa americana d'Espanya.

Entre altres decisius factors tecnològics renaixentistes en matèria de navegació d'altura, com ara la brúixola, l'astrolabi, la ballesta nàutica i la caravel·la, el projecte de Johannes Christopher Columbus no hauria estat possible sense els coneixements cosmogràfics aplegats en els *portolans* de l'escola cartogràfica catalano-mallorquina¹ i, més directament, sense l'impuls dels oficials de la cort catalano-aragonesa de Ferran II. Entre aquests excel·liren el seu cambrer major, el judeoconvers aragonès Juan Cabrero, qui com a conseller íntim maldà perquè el rei acceptés el projecte colomí; el secretari reial i protonotari del regne, Joan de Coloma, fill d'empordanesos, el qual fent pressió sobre els monarques els concertà amb Colom i en nom seu signà els *capítols de cort*, el passaport i les *lletres de creença*, a més de les reials cèdules de nomenament d'almirall i virrei, documents inexplicablement inscrits en els registres de la cancelleria catalana com a documents eminentment catalans; i l'escrivà de ració, Lluís de Santàngel i Bessant, fill reconegut de conversos valencians, que doblegà l'ànim vacil·lant de la reina i avançà a compte de les rendes de la Corona catalano-aragonesa la quantitat de 17.000 ducats catalans (6.375.000 maravedissos)² que calia per enllestir el noliejament dels tres vaixells demanats en l'expedició d'anada a les *Índies* pel camí de la temuda *Mar Oceana*. Perquè no endebades la capital del Principat, no només fou la seu de la corona de la confederació catalano-aragonesa d'estats, sinó també el centre neuràlgic del tràfic comercial marítim i de la xarxa de consolats mercantívols d'ultramar que la burgesia catalana desplegà arreu de la Mediterrània, juntament amb una colla d'*institucions jurídiques i fiscals especials* que entenien en matèria mercantil i en afers marítims, com el tribunal de la *Universitat dels prohoms de la Ribera* (1258), el *Consell dels Vint* o *Consell defenedor de la mercaderia* (1394), les exaccions fiscals conegudes com a *drets de periatge i d'ancoratge* (1394) i el recull d'ordinacions, usos i costums marítims i comercials (1260-70) aplegat al *Llibre del Consolat de Mar*, tingut internacionalment com a font de dret comú en aquesta matèria.

I fou en el segon viatge colomí (setembre 1493-juny 1496), organitzat durant el parell de mesos d'estada de Colom a Barcelona, més concretament al monestir de *Sant Jeroni de la Murtra*,³ de la primeria d'abril de 1493 fins a les acaballes de maig, quan també hi participaren algunes destacades individualitats provinents de la corona catalano-aragonesa: l'empordanès Pere Bertran i Margarit, nebot de l'expresident de la Generalitat Francesc Colom, que hi anà com a cap de l'expedició militar i esdevingué governador del fortí de Santo Tomás a l'illa la *Hispaniola* (Santo Domingo); el mariner i mercader tarragoní Miquel Ballester, que seria alcaid de la fortalesa de Concepció de

la Vega a la mateixa illa i el primer a introduir i moldre canya de sucre; el noble Bernat de Boïl, exsecretari de Ferran II i ermità de Montserrat, cap de la missió evangelitzadora formada per dotze monjos més i primer vicari apostòlic de les *Índies Occidentals*, havent fundat les tres primeres esglésies del nou continent sota les ben significatives advocacions respectives de la Mare de Déu de Montserrat, Santa Tecla i Santa Eulàlia; el pare Ramon Ponç, considerat el primer missioner cristià del Nou Món i el primer en escriure sobre els usos i costums dels indígenes, que alguns historiadors identifiquen amb fra Ramon Pané, ermità del monestir de Sant Jeroni de la Murtra, que hi era quan Colom hi anà a entrevistar-se amb els reis Catòlics, autor també d'una magnífica descripció etnològica dels aborígens de la *Hispaniola*, primer llibre escrit a Amèrica; i el mallorquí Nicolau Esteve o *Estéfano*, boter i patró de nau, un dels signants del document en què es declara que les terres explorades són efectivament Terra Ferma. Encara un altre català, el cosmògraf i secretari reial mossèn Jacme Ferrer de Blanes, participà més tard en el tercer viatge i féu els càlculs que serviren per a l'aplicació del tractat de Tordesillas (1494), pel qual Castella i Portugal fixaren la línia de demarcació de les futures terres descobertes a ultramar.

Pel que fa al primer contacte d'un europeu amb terres californianes hom l'atribueix al mateix Hernán Cortés, organitzador d'una primera i fracassada expedició el 1532 per explorar les costes de la Mar del Sud (oceà Pacífic), segons que sembla sota el comandament del seu nebot, el català Jaume de Cardona i Rocabertí, de la línia il·legítima dels barons de Sant Mori, tot i que la sovint falsejada historiografia oficial diu que fou el seu cosí Diego Hurtado de Mendoza y Lemos, fill segon del 'gran cardenal' de Toledo, cosa inversemblant atès que ja en aquella època era conseller d'estat de Carles V després de les dures repressions contra els agermanats valencians i molt poc abans de morir a Toledo el 1536 a l'edat de 68 anys. En un segon viatge l'any següent hi envià el capità Diego Becerra de Mendoza, en què el seu segon pilot, Fortún Jiménez, va descobrir la península de la Baixa Califòrnia, per bé que pensant que es tractava d'una illa, recalant-hi el 1534 on actualment hi ha el port de La Paz, a la badia que el mateix Hernán Cortés batejaria com de la Santa Cruz en una tercera expedició el maig de 1535, llavors comandada per ell mateix amb ben poc d'èxit, la qual cosa el va moure a organitzar una quarta i última expedició pel juliol de 1539 amb el capità Francisco de Ulloa al capdavant, qui navegant cap al nord a través del golf de la Mar Bermeja (ara coneguda com de Cortés), compresa entre la costa ponentina de Mèxic i l'oriental de la Baixa Califòrnia, arribà fins a la desembocadura del riu Colorado per regressar tot vorejant les dues costes, oriental i ponentina, de l'esmentada península californiana. Poc després, pel setembre de 1542, el valencià (*natural del*

Levante español) Bartomeu Ferrer o Ferrelo (1499-1550), com a segon pilot en l'exploració marítima del presumpte capità portuguès João *Rodrigues Cabrilho* (en realitat es tractava de l'alacantí Joan Baptista de Coloma i *Pérez de Calvillo*, segon senyor d'Elda, casat amb Maria Caterina de Cardona), descobria per primera vegada la magnífica badia californiana de San Diego, havent-se fet càrrec del comandament arran de la mort per gangrena del seu cap d'expedició a l'illa més occidental de l'arxipèlag de la Canal de Santa Bàrbara, tot seguint aleshores més al nord vorejant la costa de l'Alta Califòrnia per arribar amb vents favorables fins més enllà del cap Mendocino, a prop del límit amb l'actual estat d'Oregon, als 44° de latitud nord, el març de 1543, abandonant però l'exploració marítima a causa del clima gèlid, el mal temps i l'escorbut, i retornant per l'abril al port d'Acapulco, llavors anomenat de Navidad.

Interromputs els viatges d'exploració durant gairebé seixanta anys, amb la única excepció del d'anada i tornada a través de l'oceà Pacífic del navegant català Francesc Galí (1539-1591), juntament amb el cosmògraf valencià Jaume Joan Ferrer, tot fent l'any 1585 la ruta d'Acapulco a Filipines, Macao i Japó, resseguint de retorn la costa nord d'Amèrica d'Alaska a la badia de San Francisco i Cap de San Lucas, els virreis i la monarquia encara estaven entossudits en considerar prioritària l'explotació dels bancs d'ostials o petxines que crien perles, sobretot a la rica zona del golf o Mar de Cortés (*'con más de cien leguas de hostiales de perlas'*), a l'extrem que el rei n'atorgava concessions o comandes (*encomiendas*) com a favor o recompensa als seus súbdits. És el cas del navegant Sebastián Vizcaíno (1547-1627) que en rebé una llicència quan el març de 1602 fou designat pel virrey amb la missió de dirigir l'exploració del litoral californià a la recerca de rades i badies segures on refugiar-s'hi els vaixells en perill de naufragi per huracans i maltempsades, havent descobert la badia de Monterrey. Però, una de les tres naus de l'expedició, anomenada *'Tres Reis'* i comandada per Martí d'Aguilar amb companyia del cosmògraf català Jeroni Martí i Palacios, es va desviar de la ruta de la resta per tal de continuar cap al nord, més enllà del cap Mendocino, fins arribar a Port Orford (o Cap Blanco), a la latitud de 42° 50' en plena costa de l'actual estat d'Oregon.

I és així com a Thomàs de Cardona, mestre de cambra de Felip IV de Castella de 1623 a 1637, li foren lliurats l'agost de 1611 part dels drets de pesca de que anteriorment n'havia gaudit, tot i que gairebé sense profit, Sebastián Vizcaíno, segons comanda que traspassaria al seu nebot, el català Nicolau de Cardona i Lusignan, fill del seu germà Zacaries de Cardona, el qual d'una banda era descendent, en tant que germanastre de Jacques Mamachi de l'illa de Quios, de la dinastia reial francesa a

Xipre, mentre que de l'altra, provenia de la línia de Joan de Cardona i de Requesens, virrei català de Sicília i almirall en la batalla naval de Lepant contra els otomans (1571). Arribat al port d'Acapulco el 1614, Nicolau de Cardona i Lusignan es disposà a explotar el negoci de les perles en lluita constant contra els atacs dels pirates holandesos de Joris Van Spilbergen en el port de Çacatula (topònim cartografiat per ell amb grafia de ce trencada encara a l'ús en el castellà del segle XVII), i un cop retornat a Espanya arruïnat l'any 1623 (*'gastó allá todo su patrimonio'*), de tot plegat en va resultar un estudi sobre la descoberta de Califòrnia redactat el 1632 i titulat *'Descripciones geográficas e hidrográficas de muchas tierras y mares del norte y sur en las Indias, específicamente del descubrimiento del reino de California'*, obra dedicada al Conde-Duque de Olivares, en què pontificà que la Baixa Califòrnia no era una illa, sinó una península unida al territori continental, com més endavant sancionaria el pare Kino en demostrar que era possible d'anar-hi tot caminant de Nuevo México a Califòrnia.

Finalment, aquest cicle de capdavanters exploradors de la confederació catalano-aragonesa es tancà amb Pedro Porter i Cassanate (1608-1662), nat a Saragossa, que seguí la carrera militar com a almirant de l'armada, havent lluitat en la guerra dels Segadors (1640) a favor de Felip IV i, en acabar-se, realitzà diverses expedicions entre 1648 i 1651 a la península californiana, des del Cap de San Lucas fins a la latitud dels 28º Nord, conjecturant erròniament que Califòrnia era una illa.

Malgrat tota aquesta primerenca col.laboració de *naturals* de la Corona d'Aragó, súbdits de Ferran II, o més endavant dels diversos sobirans dels Àustria, i a desgrat de la més que probable catalanitat del Colom descobridor,⁴ segons que sembla noble del barri barceloní de la Ribera, que havia fet de corsari i capità de nau a les ordres del rei Renat d'Anjou, i no pas l'obscur i il·letrat plebeu teixidor genovès de la boirosa historiografia oficial, l'empresa americana esdevingué una qüestió d'estat i fou reservada exclusivament a la Corona castellana per voluntat testamentària expressa de la reina Isabel (*"han de quedar incorporadas a estos mis reynos de Castilla y León"*), sense que el rei consort pogués fer valer els seus pretesos drets, altrament invocats en el testament de 1516 (*"la parte a nós pertenesciente en las Indias del mar Oceano"*) o quan pactà (1511) amb el lleidatà Joan d'Agramunt l'exploració d'una ignota *"Terra Nova"*. L'exploració i la conquesta del Nou Món es faria seguint actuacions monopolitzades i regulades legalment per la Corona de Castella en els camps polític, religiós, econòmic i cultural, en base a la molt densa legislació coneguda com les *Leyes de Indias*. I encara que no hi hagueren lleis prohibitòries específiques per als naturals de la Corona d'Aragó, que sovint hi foren admesos sense que els

calguessin dispenses d'estrangeria, tanmateix no hi mancaren discriminacions en les demandes d'autorització o pel que fa al nomenament de determinats càrrecs. Aquest seria el cas, per exemple, de l'explorador illenc, o potser valencià, Francesc Esteve Carbonell, que havent iniciat el 1632 la construcció d'una nau de 600 tones a les drassanes de San Blas (Mèxic) per destinar-la a l'explotació dels bancs de perles del mar de Cortés o Bermejo, al cap de San Lucas o Punta Ballenas i a la badia de La Paz, fou acusat de ser francès en sentir-lo parlar una llengua estranya, que no era la castellana, sinó el català, i, per tant, processat per ocultació de nacionalitat i espionatge, essent reclòs a presó durant cinc anys.

D'aquí, doncs, que a banda de la primerenca presència de funcionaris, administradors, clergues, mariners i colons de parla catalana, l'aportació immediata posterior d'emigrants dels països catalans esdevingué més aviat ínfima i esporàdica, en nombre que entre els anys 1509 i 1534 suposà només el 0,7 per cent de la població peninsular establerta a ultramar, la qual a mitjan segle XVI es xifrava només en 21.365 passatgers, sense comptar-hi els religiosos missioners ni les guarnicions militars, col·lectius que ben bé farien doblar o triplicar el contingent anterior. Sovint hom estima que en aquesta primera fase de colonització (1492-1520) el seixanta per cent dels emigrants eren andalusos, fet que semblaria haver donat origen a l'afinitat de fenòmens fonètics ("seseo") entre les variants dialectals andalusa i americana de la parla castellana, tot i que en aquella època l'únic lloc de la península en què abans de l'aparició del 'seseo' castellà en el decurs del segle XVI (1530) i començos del XVII (1606) les consonants sibilants castellanques /c/ i /z/ ja es pronunciaven com una /s/, foren precisament els països catalans, que disposen del sistema fonètic sibilant més ric i complex de tota la *Romània* amb vuit sons diferents.

Ara bé, el notori increment de la participació de gent catalana en l'exploració i la colonització de les Amèriques és un fenomen que sembla correspondre's fil per randa amb la represa demogràfica de Catalunya, tímidament iniciada cap al 1660, però que en els anys que seguiren la desfeta de la Guerra de Successió (1714) acabaria per posar fi a la llarga etapa de persistent davallada i estagnació de la seva població durant les èpoques baixmedieval i moderna. Així, doncs, entre mitjan segle XVII i començos del XVIII, a la vetlla mateixa de la Guerra de Successió, la població del Principat havia passat dels 385.000 als 437.000 habitants del darrer "*fogatge*" de 1708 del geògraf Josep Aparici, i tot i que caigué fins als 406.274 en acabar-se la guerra contra Espanya segons el primer cens "*il·lustrat*" de 1717-1718 elaborat per l'intendent

José Patiño, la remuntada era ja de 795.157 en el cens eclesiàstic d'Aranda de 1768 i de 899.532 en el cens del marquès de Floridablanca de 1787.

En el transcurs de setanta anys, doncs, l'augment demogràfic fou d'un espectacular 121,4 per cent, basat només en el moviment natural de la població, havent passat d'una densitat de 12,7 habitants per km² a 27,3, per damunt de la mitjana espanyola (21) a la darrerria del segle XVIII. Això confirma el desplaçament del centre de gravetat poblacional de la *Meseta* a les províncies de la perifèria peninsular, com ho evidencien les densitats de Galícia, cornisa cantàbrica, Sevilla, Granada, Múrcia i País Valencià (48), havent passat aquest darrer d'uns 403.000 habitants el 1713 a tenir-ne 932.150 a la fi de segle (1794), tot i que segons dades probablement exagerades d'Antonio Josef Cavanilles.

Si bé el superpoblament estimulà arreu del Principat les migracions internes per a la repoblació de camps i viles, no es coneix altra emigració massiva i llunyana de catalans, així com també de valencians, que la dels hortolans i menestrals que en nombre indeterminat anaren als plans de colonització agrícola de Sierra Morena (1767-1768) endegats per l'intendent Pablo de Olavide i el polític Antoni de Capmany, amb participació també de gallecs i sobretot alemanys, bàvars, alsacians, flamencs i suïssos, entre d'altres. A banda d'això, l'emigració llunyana habitual fou la de caire públic o institucional de militars, administradors i eclesiàstics catalans que ocuparen càrrecs a les colònies americanes o emprengueren activitats colonitzadores i missioneres, com les fundacions franciscanes al riu *Neches*,⁵ a l'est de Texas, i les reduccions jesuïtes del *Paraguai*, *Chiquitos* i *Moxos* (Bolivia), *Mainas* (Quito), *Orinoco* (Guaiana), *Tepehuanes*, *Tarahumara*,⁶ *Sonora*, *Arizona* i *Baixa Califòrnia*, amb 204 missioners del Principat sobre un total de 525, o la d'iniciativa individual i privada de comerciants, consignataris i gent d'ofici catalans vers les places espanyoles o colonials, com ho afirmava el contemporani Caresmar en dir: "*Hoy son muchos los millares que se transmigran a Indias, muchísimos los que están esparcidos por las Castillas y Andalucía, aprovechándose de su diligencia, laboriosidad e industria de la desidia o sea falta de ocupación de aquellos naturales*".

Des de mitjan segle XVIII, tot coincidint a més a més amb la fi del monopoli de Cadis i amb la concessió de la llibertat de comerç i de navegació cap a Amèrica (1778),⁷ un corrent de gent adolescent i sovint qualificada pels seus oficis menestrals i artesans, però amb migradesa de recursos, s'embarcà de mariner o de grumet per cercar feina i fortuna en el Nou Món, creant la peculiar figura de l'*indiano* o *americano*, tipus d'home emprenedor que havia de donar industrials de renom i prestigi en els

lucratiu negoci de l'adob de pells (l'arenenc Josep Xifré i Casas) o l'elaboració del tabac (Jaume Pertegàs, Julià Rivas, Prudenci Rabell, Josep Gener i Batet, Joan Conill, Bernat Rencurell) i del rom (el sitgetà Facund de Bacardí i Massó), així com en altres rams de l'activitat: navilieres (Antoni López i López, Josep Martí i Torrens), *trapiches* (derivat del català *'trepig'*) de canya de sucre (Bartomeu Mitjans, Josep Baró, Joan Jova i Batlle), cafetars (Josep Gelabert, a l'illa de Cuba), magatzems i botigues de queviures, drogueries (Josep Sarrà), fabricació de xocolata (Josep Antoni Mestres), tipografies i premsa (Palmer, Seguí, Pintó i Ferrer), etc. A la tornada a Catalunya revertiren els guanys en el país estimulants el seu desenvolupament industrial i urbanístic, així com també fent obres filantròpiques.

Si el fenomen de l'emigració americana anà lligat al fort impuls del comerç exterior català vers les colònies, sembla lògic que aquest anés acompanyat també de l'auge de l'activitat marinera, sobretot pel que fa a la navegació d'altura i a la construcció d'embarcacions majors que fessin possible llançar-se per les rutes de l'Atlàntic per dur sabó, espelmes, oli, vi, aiguardent, paper, sabates i roba de llista a l'altra banda de l'oceà i, de tornada, transportar sucre, cacau, cafè, melassa, cotó i tabac. És així com des de 1765 fins a finals de segle es construïren a les drassanes catalanes més de 150 nous vaixells que s'afegiren a la flota mercant d'altura formada per 114 unitats entre fragates, bergantins, goletes i pollacres que feien la carrera d'Amèrica, tot i que de tonatge modest. En aquesta aventura no hi estigueren absents els illencs, que comptaren amb patrons de mar com Jaume Capó, Francesc Buznego, Claudi Guitard i Francesc Capó. I de 1769 data la primera escola de Nàutica a Espanya, fundada a Barcelona per la Junta de Comerç i sota la direcció del veterà pilot Sinibald de Mas (1736-1806), natural de Torredembarra. L'any 1792 eren ja 352 els pilots d'altura que havien passat per l'Escola, que arribà a comptar amb especialistes en cosmografia i matemàtiques tan il·lustres com Agustí Canelles i Carreres (1765-1818).

A més, en correspondència amb el fet que una quarta part de les matrícules de barques de pesca espanyoles eren enregistrades a Catalunya, també alguns milers de pescadors catalans, majoritàriament de la costa empordanesa i selvatana, s'establiren de forma permanent o estacional en determinades contrades peninsulars, com l'illa Cristina (Huelva) i, sobretot, a les *Rías Baixas* gallegues, on eren coneguts com els "*fomentadores*" perquè ensinistraren els nadius a substituir els seus primaris arts de pesca, només de supervivència, per altres de major rendiment, com la *xàvega*, alhora que, com ho palesen encara avui els cognoms de les més destacades

nissagues conserveres gallegues (Massó i Palau, germans Corbera, Barreras i Casellas), a la iniciativa de catalans emigrats especialment a Galícia, a extramurs del raval d'El Arenal de Vigo, es degué la introducció de la indústria de *salaó de peix*, que era embarcada cap a Catalunya i d'aquí reexportada a França i Itàlia. I botiguers, marxants ambulants i una espessa xarxa de traginers i carretejadors s'escamparen terra endins de la Península, implicant-se tots plegats col·lectivament en la construcció d'un mercat per als gèneres catalans a través d'una "*diàspora mercantil*" d'arrel autòctona, xarxa molt competitiva d'altra banda en relació amb els marxants estrangers.

Pel que fa a la florida de destacats funcionaris, militars, administradors i eclesiàstics catalans a les Amèriques, caldria assenyalar, entre molts altres, les figures de fra Benet de la Garriga, reorganitzador de les missions caputxines catalanes a la *Guaiana* veneçolana (1746-1783), entre els rius Orinoco i Cuyuní, on hi havien fundat més de dues dotzenes de viles i pobles des de 1682; del vallesà Manuel d'Amat i de Junyent, marquès de Castellbell, natural de Vacarisses, nomenat governador de *Xile* (1755) i virrei del *Perú* (1761-1766); del valencià Joaquim de Montserrat i de Cruilles, virrei de *Nueva España* (Mèxic) de 1760 a 1766, i artífex de l'organització d'un exèrcit regular en aquest virregnat; de Marià Martí i Estadella, bisbe de *Puerto Rico* (1761-1769) i de *Caracas* (1771-1784); de Rafael-Josep Verger, frare franciscà mallorquí, esdevingut segon bisbe de *Linares* (1783), a Monterrey de Nuevo León, i primer urbanista d'aquesta ciutat colonial; de l'alacantí Joan de Miralles i Trayllon, ric traficant d'esclaus negres establert a Cuba i la Florida, que exercí d'agent secret (1775-1780) en les guerres contra els anglesos i d'ambaixador extraoficial del govern espanyol davant George Washington, altres capitosts de la independència nord-americana i el propi Congrés de Philadelphia, havent estat enterrat amb gran pompa i honors a Morristown, New Jersey, el 1780; del menorquí Jordi Farragut, hisendat a Nova Orleans i heroi de la independència nord-americana en servir de capità d'un navili corsari de la marina de Geòrgia del Sud; del frare caputxí "Ciril de Barcelona" (1731-1809), de nom de pila Francesc Sieni Flannings, missioner a Mèxic i Cuba (1752-1773), vicari de l'església de *San Luís de Nova Orleans* (1773-1784) i bisbe auxiliar dels territoris de Louisiana i la Florida (1784-1790); del reusenc Esteve Rodríguez-Miró i Sabater, administrador de la *Louisiana* espanyola (1782-1791) i reconstructor de la ciutat de Nova Orleans després del devastador incendi de 1788; de Joan-Procopi de Bassecourt i de Bryas, governador de la Louisiana i de la Florida i capità general de *Cuba* (1796-1799); de Pere Carbonell, capità general de *Veneçuela* (1797); de Gaietà Pallàs, dominicà ribagorçà, missioner a la *Baixa Califòrnia* i bisbe de *Nueva Segovia*, a

Filipines (1808-1814); de l'urgellenc Antoni Feliu i Centeno, darrer bisbe de *Santiago de Cuba* (1789-1791), i del vigatà Antoni-Maria Claret i Clarà, arquebisbe de la mateixa seu (1851-1859), canonitzat per Pius XII el 1950; dels reusencs Miquel Domènech i Veciana (1816-1878), missioner a Missouri i bisbe de *Pittsburgh* (1859), i el general Joan Prim i Prats, capità general de *Puerto Rico* (1847); del vigatà Josep-Sadoc Alemany i Conill, bisbe de *Monterrey* (1850) i primer arquebisbe de *Califòrnia* amb seu a San Francisco (1853-1884); de Tadeu Amat, bisbe de *Monterrey* (1853-1878) i constructor de la catedral de Santa Vibiana a Los Angeles; del lleidatà Francesc-Feliu Fleix i Solans, bisbe de l'*Havana* (1846-1864) i restaurador dels ordes religiosos en l'illa de Cuba; del mallorquí Pere Fronti i Soler, comandant d'enginyers del *Reial Arsenal de l'Havana*, les grans drassanes de la marina espanyola a Amèrica; etc.

Gairebé a la fi de l'Imperi espanyol, en temps ja de la dinastia dels Borbons, a mitjan segle XVIII, la frontera nord del virregnat mexicà era un territori gigantí amb prou feines explorat, i menys encara colonitzat. Davant l'amenaça de la creixent puixança i expansió de les tretze colònies britàniques a l'Amèrica del Nord i la pressió exercida per les factories pelleteres russes tot davallant perillosament per la costa septentrional de l'oceà Pacífic, Espanya hagué d'impulsar cuita-corrents un sistema defensiu basat en la colonització d'unes terres, sovint inhòspites, pel sistema de les missions evangelitzadores dels indis hostils i bel·licosos que les poblaven, sota la protecció feble d'unes guarnicions militars mal dotades i escampades enmig d'un territori immens i gens comunicat. Així, doncs, pregonament imbuïda per la confessionalitat catòlica que regia de soca-rel tot el canemàs imperial, Espanya optà pel poblament a partir dels propis contingents aborígens, que no obstant calia convertir abans a la fe, en lloc de promoure el lliure comerç als ports marítims i estimular els assentaments de colons nouvinguts de fora. No comptà amb la irreductible bel·licositat d'algunes tribus, com els *apatxes* i els *yumas*, ni tampoc amb el fenomen de l'anorreament de les poblacions indígenes com a conseqüència d'un procés d'aculturació (sedentarisme, cristianització) pel xoc de civilitzacions i, sobretot, dels exterminadors contagis de malalties per ells fins aleshores exòtiques i desconegudes i contra les quals el seus organismes no tenien prou defenses immunològiques. De fet, l'Imperi espanyol no sabé superar la contradicció entre el desig irreprimible de nous territoris i la incapacitat pertinaç per sotmetre'ls i retenir-los adequadament sota el seu domini.

A aquesta doble tasca missionera i de protecció militar respongueren les diverses expedicions colonitzadores de l'Alta Califòrnia, encapçalades per la famosa del capità lleidatà Gaspar de Portolà i el frare mallorquí Ginebró Serra, que durant mig

segle tingueren continuïtat gràcies a la presència del cos militar de *Voluntaris de Catalunya*, amb un quadre excepcional d'oficials, com Pere Fages i Pere d'Alberní, i a no menys d'una vuitantena de frares catalanoparlants, sobretot franciscans, sense oblidar els marins Vicenç Vila i Joan-Josep Pérez, pilots de la *Carrera de Filipines*, o els cartògrafs i enginyers militars Miquel Costansó, Nicolau de Lafora i Felip Bauzà i Cañas,⁸ entre d'altres que contribuïren a crear els fonaments històrics d'un país que és el primer estat en població dels EUA i el tercer en extensió, després d'Alaska i Texas. Amb tot, no es podria comprendre tot l'abast dels orígens històrics d'ambdues Califòrnies, Alta i Baixa, sense fer un cop d'ull en reconeixement a l'obra colonitzadora prèvia sobre les estratègiques i inhòspites terres de la frontera del nord-oest mexicà, en el que havien estat províncies *Internas de Occidente*, que agrupaven les governacions de Nuevo México, Nueva Vizcaya, Sonora i Sinaloa, territoris que restarien estretament vinculats amb la seva gent i recursos a l'infantament californià, havent estat també rellevant la presència de catalanoparlants, com els jesuïtes Joan Font i Jeroni Morante, els franciscans Pere Font i Tomàs Eixarch, els funcionaris Joan-Claudi de Pineda i Pere Corbalan o els enginyers militars Nicolau de Lafora, alacantí, i Manuel-Agustí Mascaró, barceloní.

(1) Dels obradors dels jueus mallorquins sortiren les cartes nàutiques més antigues que encara es conserven avui i que daten de la tercera dècada del segle XIV. A mitjan d'aquest segle, Mallorca era de fet el primer productor d'aquestes cartes o *portolans* a la Mediterrània, activitat d'altra banda inseparable de la indústria dedicada a la fabricació d'instruments de navegació de precisió, com ara brúixoles i astrolabis. A més d'instrument de navegació, els *portolans* mallorquins eren alhora una representació de la geografia física i política dels territoris riberencs, així com també de la seva flora i fauna, amb un elevat grau de perfecció. Consta que Colom emprà el notable '*Atlas català*' (1375) del cartògraf mallorquí *Abraham Cresques* per al traçat de la ruta transoceànica a seguir i que la mesura itinerant utilitzada fou la llegua nàutica catalana amb equivalència de quatre milles ('*quatuor milla passuum*') en comptes de la castellana de tres.

(2) El cost total del viatge fou de 24.456 ducats, uns 300 quilos d'or fi. El *ducat* fou una moneda introduïda a Castella per Ferran II (pragmàtica de Medina del Campo de 1497), que copiava l'emesa per Joan II d'Aragó a Saragossa i València a imitació dels ducats italians. Castella entrà així tardanament en l'àmbit dels patrons europeus pel que fa a l'or i abandonà els musulmans. Talla de 65 1/3 peces per marc, pes de 3,52 grams d'or fi i llei de 23,875 quirats (0,9948), o sia un contingut de 3,50 g/or, amb una equivalència de 375 maravedisos o *morabatins* castellans. S'encunyà fins al 1535 en què fou substituït per l'*escut*.

(3) El cenobi de Sant Jeroni de la Murtra havia estat fundat el 1416 en el lloc on hi havia el "*Mas Ça Murtra*", documentat ja des del segle XIII i llavors propietat de Joan Çafont, "*mestre racional de la casa del rei*", sobre un antic assentament rural d'època romana, la vil·la de Poià, a la part alta de la vall del mateix nom i al nord del turó de l'Espirai, tan sols a tres hores de camí de Barcelona. Del mas *Ça Murtra* en depenien en emfiteusi diversos masos i cases de Badalona, Alella i Tiana, a més de nombroses terres, vinyes i horts entre Santa Coloma de Gramenet i Badalona. La fundació es

deguè a l'acablat mercader barceloní Bertran Nicolau (†1421), qui demanà llicència al papa Luna, Benet XIII, concedida el 6 d'agost de 1413. Aquest monestir fou el lloc de la històrica trobada en privat (23 abril 1493, Setmana Santa) dels reis Catòlics amb Colom a la seva tornada del primer viatge a les Índies, atès que el monarca es refeia en aquest cenobi de les ferides pel recent atemptat que havia sofert d'una gabinetada de Joan de Canyamars, pagès de Dosrius, a les escales del Palau Reial Major de Barcelona.

(4) Molts autors, entre els quals destaca Jordi Bilbeny, han demostrat la catalanitat del Descobridor per una colla d'evidències que van des del seu propi cognom, els lligams genealògics amb la família barcelonina dels Colom-Bertran, l'abundor de catalanismes dels seus escrits, el gran nombre de topònims catalans amb què designà les noves terres descobertes, etc.

(5) El 1690, els franciscans catalans Damià Massanet, Miquel Fontcuberta, Francesc Casañas i Antoni Bordoy menaren una expedició al riu Neches, que donà origen a les missions de *San Francisco de las Tejas* y *Santa María*, a l'est de l'actual estat de Texas, havent iniciat en aquest l'exploració ramadera extensiva.

(6) Entre els jesuïtes catalans capdavanters que fundaren missions en territori dels indis *tepehuanes* i *tarahumaras* o *raràmuri*, a Chihuahua, al nord de Mèxic, cal destacar el pare terrassenc Joan Font (1574-1616), el mallorquí Jeroni Morante (1575-1616) i, vers el 1675, Josep Tardà (1646-1690).

(7) Els primers tempteigs en la política de lliure comerç es donaren el 16 d'octubre de 1765 quan per un decret de Carles III es posà fi al port únic de Cadis i s'autoritzà com a privilegi reial la navegació directa amb les cinc illes americanes de Sotavent (Cuba, Santo Domingo, Puerto Rico, Trinidad i Margarita) amb l'esperança de reactivar la seva malmesa economia, atès que s'atorgà el poder traficar obertament amb nou ports espanyols, entre els quals Barcelona i Alacant. De manera successiva els beneficis s'anaren fent extensius a la Louisiana (1768), Campeche i Yucatán (1770), Santa Marta (1776) i als virregnats del Perú, Xile i Buenos Aires (1778). Finalment, el 12 d'octubre de 1778 es promulgà l'anomenat *Reglamento de Libre Comercio para América* que posà fi al monopoli pel *sistema de flotes*. De fet no es tractà de cap comerç lliure, ja que els americans seguiren obligats a negociar únicament amb la seva metròpoli, però almenys se'ls alliberà de l'obligació de fer-ho amb un únic port de la Península i sota el dictat dels comerciants andalusos. Els ports habilitats per al tràfic directe foren tretze a la península i a les illes i vint-i-dos a les colònies.

(8) Durant el *reformisme borbònic* la ciència aplicada estigué militaritzada i els enginyers militars es feren càrrec de les obres públiques, l'arquitectura, l'urbanisme, el reconeixement i descripció del territori i l'aixecament de mapes per a usos defensius i per a la política de foment. Al respecte cal destacar la gran transcendència científica i pedagògica de la *Reial Acadèmia Militar de Matemàtiques* fundada a la ciutatella de Barcelona el 1720 pel general filipista i marquès Jorge Próspero Verboom, a imitació de l'homònima de Brusel·les, esdevenint un important centre d'ensenyament superior polític fins al 1803.